

L'ADQUISICIÓ DE LA COMPETÈNCIA ÈTICA A TRAVÉS DE LA LITERATURA
UNA PROPOSTA DOCENT PER AL SEU TREBALL AMB ELS ESTUDIANTS A TRAVÉS DEL
FICCIONALISME

1. RESUM

La comunicació es proposa presentar el Projecte de Recerca docent reconegut al programa REDICE 2010-2012, amb títol pràcticament homònim al d'aquesta comunicació.¹ L'objectiu del projecte és generar una proposta docent concreta i ajustada que permeti treballar transversalment les competències ètiques a les matèries en què, per la naturalesa dels seus continguts, apareguin aquestes competències o bé les problemàtiques que hi estiguin vinculades; i, singularment, una proposta que permeti treballar-les també a les matèries de deontologia de cada Facultat.

2. ABSTRACT

The paper aims to present the research project recognized in the REDICE 2010-2012 program, with almost the same title. The project objective is to generate an accurate and specific teaching proposal which allows to work across ethical competences in subjects which, by nature of their content, these ethical competences appear or issues related to them, and, particularly, a proposal that will allow them to work well in deontological subjects of each Faculty.

3. PARAULES CLAU

Competència ètica, literatura, ficcionalisme

KEYWORDS

Ethical competence, literature, fictionalism

¹ Aquesta comunicació s'emmarca en una línia d'investigació sobre competències ètiques a la Universitat de Barcelona que ha rebut financiació de l'ICE de la UB a través del Programa de Recerca en Docència Universitària REDICE 10-12 Projecte: codi 1002-22 «Les competències ètiques a la Universitat de Barcelona. Una proposta docent per al seu treball a través del ficcionalisme».

4. ÀREA DE CONEIXEMENT

La proposta docent és generada des del Grup REFIL (Recerca en Filosofia), acreditat com a grup de recerca estable per l'ICE de la UB. Com a tal proposta, doncs, es genera dins l'àmbit d'Art i Humanitats. Tanmateix, els seus destinataris en són els docents i els alumnes de qualsevol facultat de la UB que es proposin d'aprofundir dins de les matèries concretes les competències ètiques i deontològiques que els concerneixen més directament. Des del punt de vista de la recepció, doncs, la proposta docent incumbeix més d'una àrea i resulta clarament transversal.

Procedimentalment es parteix de la ficció literària perquè en ella s'hi poden trobar, materialitzades majorment en la novel·la i el teatre, tota mena de problemàtiques deontològiques susceptibles d'anàlisi. D'una anàlisi que en cap cas és literària, sinó de naturalesa moral. Podria considerar-se, fins a cert punt, una anàlisi d'«ètica aplicada *narrativa*», en el sentit ampli d'aquest darrer mot, que li atorga Paul Ricoeur a *Temps et récit* i en general la filosofia narrativa.

Cal considerar que òbviamment aquestes anàlisis no tindran probablement la solidesa de l'especialista en deontologia, però aquesta no pot ser en absolut la condició (perquè la majoria d'estudiants no tenen per què tenir una formació en aquest àmbit) i, encara menys, l'objectiu. Tanmateix, aquest tipus de treball té grans virtuts o, però dir-ho d'una altra manera, és d'alta rendibilitat pedagògica. Per quins motius? Almenys, pels següents:

1. Són reflexions que infereixen més aviat «inductivament» partint d'un o uns episodis singulars, per arribar a generalitzacions *possibles* (*mutatis mutandis* és un tipus d'inferència, doncs, a la que hi estan ben acostumades les disciplines experimentals); o, fins i tot, es pot procedir (fins a un cert punt, evidentment) partint de principis acceptats d'antuvi per al col·lectiu professional per intentar trobar-los reflectits en l'episodi o els episodis considerats (un tipus d'inferència, doncs, més propera a la racionalitat de les ciències formals). Els uns i els altres podrien procedir a anàlisis significatives a cada mena de mentalitat. No ens referim als resultats, és clar, sinó a la significativitat purament procedimental i, en definitiva racional, d'aquestes anàlisis.

Igualmet les ciències socials i humanes trobarien sense dificultat, en els usos racionals de caire més hermenèutic, un camí idoni d'anàlisi, d'acord amb el seu mètode (valgui, en aquest cas l'afinitat etimològica de «bon camí» i «mètode»). Per naturalesa són ciències molt més acostumades a la concepció d'un saber menys causal i molt més interpretatiu, completament deutor de les servituds i la problemàtica epistemològica implícita d'establir els límits ontològics precisos a l'ésser humà com a objecte d'estudi científic.

Posem-ne un exemple aclaridor, ni que sigui de manera summament esquemàtica, susceptible d'aquest triple enfocament racional: l'exemple de la breu però sucosa novel·la del suec Hjalmar Söderberg (1869-1941), *Doctor Glass* (1905), en què un metge decideix eliminar un home perquè maltracta i causa la infelicitat de la seva esposa; i l'elimina sense més consideració racional que el convenciment de la bondat instrumental de la seva acció i del seu arbitri. Els principis morals hi són pràcticament absents. El resultat de l'acció és l'assassinat d'un subjecte, la felicitat d'un altre (l'esposa, que de l'assassinat, completament invisible com a tal, no n'està assabentada) i la impunitat de l'acció del metge (que, a més, no en té remordiment). Un episodi molt contundent, doncs, per a la deontologia mèdica, amb un munt d'aspectes morals implicats. Vegem-ne el triple enfocament esmentat, encara que sigui tan sols esbossant-lo de manera rudimentària, com a mera suggerència:

a) Hom pot analitzar les circumstàncies a considerar que porten a la decisió mèdica d'eliminar un subjecte humà i ponderar la justificació, o no, de les circumstàncies en relació a les decisions d'aquesta naturalesa. ¿Es justifiquen per la submissió, naturalment erròniament interpretada, a la felicitat com a bé absolut, tal com directament sembla suggerir la novel·la? Si l'anàlisi segueix el camí de les circumstàncies fins als principis deontològics i, a la fi, els acaba justificant, o no, des de les circumstàncies, aleshores aquesta anàlisi s'aproximarà a ser inductiva.

b) Hom pot partir del principi de la inviolabilitat del respecte a la vida, per a un metge o professional de les ciències de la salut i, a partir d'aquí, analitzar l'episodi des de la perspectiva de les circumstàncies que concorren en un cas tan especial i singular; a la fi, confrontar principis i circumstàncies per concloure el que s'escaigui sobre la validesa dels principis. Si es procedeix racionalment seguint aquest camí, aleshores aquesta anàlisi s'aproximarà a ser deductiva.

c) Hom pot partir de la confluència més o menys agregativa (encara que es puguin jerarquitzar) dels diversos elements que es consideri necessari d'interpretar per *comprendre* (no pas explicar amb caràcter de necessarietat) la determinació del metge. Aquesta anàlisi, per exemple, es qüestionaria les interferències entre acció professional i felicitat; les interferències entre felicitat i legalitat, o bé el pes de la psicologia o la moral (o manca de moral) en les determinacions professionals. Si hom no vincula mecànicament circumstàncies al principi al qual remeten, ni, al contrari, considera les circumstàncies que concorren uns mers epifenòmens que no crebanten els principis (o sí, si finalment el principi o principis considerats es revelen com a moralment dolents), aleshores aquesta anàlisi que sobretot persegueixi la comprensió de l'acció humana en el cas concret d'aquest episodi s'aproximarà a ser hermenèutica.

Evidentment no es tracta de cap de les maneres de procedir a una triple anàlisi de qualsevol episodi, sinó tan sols de constatar que aquestes anàlisis són possibles d'aplicar a obres teatrals o novel·lístiques amb resultats satisfactoris per a qui les practiqui.

2. Són reflexions (les que qualsevol alumne de qualsevol facultat, recordem-ho, pugui arribar a fer) que no persegueixen el desplegament teòric ni molt menys la fonamentació d'aquest desplegament, sinó la confrontació més o menys pràctica del futur professional amb episodis directament vinculats o molt afins a l'exercici de la seva professió. Precisament la manca de tramoia conceptual tècnica fa possible la reflexió a qualsevol alumne que ho faci segons aquest procediment i sobre el principi del ficcionalisme. No per això serà menys filosòfica, si resulta una reflexió aprofundida i de qualitat. I, sobretot, pot ser útil als alumnes en l'exercici futur de les respectives professions.

3. Per la manca d'engavanyament acadèmic, són reflexions que més fàcilment puguin deixar traça en el decurs del temps i mantenir-se relativament obertes, vives, madurant al llarg del temps i de l'experiència professional adquirida. Vistes des del pol dels anys poden ser reflexions de les quals hom en pugui resseguir la «traçabilitat». Ben segur que quan això passi, el guany d'una experiència d'anàlisi deontològica tal haurà sigut enorme. No oblidem que com a vàlua afegida a l'anàlisi deontològica aquestes

reflexions, pel fet de fer-se a partir d'obres teatrals i novel·lístiques, s'edifiquen damunt d'un canemàs estètic del qual se'n pot gaudir molt.

5. ÀMBIT TEMÀTIC DEL CONGRÉS

La proposta és susceptible d'inscriure's en dos àmbits: el d'«Innovació en l'ensenyament superior» i el de «L'aprenentatge autònom de l'alumne»:

- a) En l'àmbit d'«Innovació en l'ensenyament superior», atès que es tracta de fer possible treballar, dins la pràctica docent, un aspecte que és contemplat en els programes docents de la majoria de matèries de la UB; i
- b) En l'àmbit de «L'aprenentatge autònom de l'alumne», atès que, per la naturalesa dels continguts no objectivables curricularment i per la metodologia amb què s'haurien de treballar, són molt adequats de ser aprofundits amb treballs cooperatius (amb la màxima autonomia pert part dels alumnes) i/o amb treball tutorial.

En relació a la manera didàctica de plantejar el treball d'anàlisi de les competències ètiques i d'aprofundiment deontològic, valdrà la pena inclinar-se per alguna forma de treball cooperatiu pels molts valors que duu associats: de potenciació del treball en equip (un aprenentatge, a més, imprescindible per al futur professional dels alumnes); d'aprofundiment de models reflexius més dinàmics, gestats en el canemàs del diàleg (un altre aprenentatge imprescindible); de potenciació de la responsabilitat individual conjuminada amb la seva transcendència horitzontal i, finalment, un aprenentatge de bona lectura (de registre molt més filosòfic —antropològic, moral, deontològic...), que els atorgarà la familiaritat necessària per poder, en l'exercici de la professió, desvetllar oportunament interrogants d'aquesta naturalesa sempre que s'escaigui.

Existeixen, naturalment, formes diverses d'aquesta mena de treball; tanmateix, en proposem una que fa, del treball cooperatiu, una acció intel·lectual que pot resultar enormement creativa. No cal dir que, en això, les possibilitats són moltes i segurament sempre vàlides si aconsegueixen bé l'objectiu perseguit de realitzar una reflexió deontològica seriosa, aprofundida i adquirida de per vida. Cada docent, d'acord amb les circumstàncies del grup, deurà de decidir a lloure, i atesa la traça didàctica, la manera

més vàlida en cada cas. No obstant això, en proposem una que sembla creativa des de bon començament i fomentadora de ments més dinàmiques, obertes i més habituades a la reflexió antropològica. Ens referim a l'elaboració d'itineraris associats als avantatges del treball cooperatiu.

Què s'entén per «itinerari» intel·lectual? En principi, aquella proposta intel·lectual que, entorn d'un eix central (aquí serien preferentment competències ètiques), es proposi articular l'argumentari d'un missatge coherent i, necessàriament, d'unes conclusions, però que es faci a cavall de recursos literaris, filosòfics i científics interrelacionats, i que haurien de descobrir-se (molt més que ser simplement oferts passivament pel docent) pels alumnes. Per això ens hem referit a la idea d'itinerari com a una activitat creativa: perquè sobretot hauria de satisfer els interessos intel·lectuals i les inquietuds (a propòsit, és clar, de les problemàtiques deontològiques) que arribin a ser formulats pels alumnes; i es construïrien damunt dels seus coneixements previs significatius —no pas damunt coneixements explícitament deontològics, exclusius d'aquesta matèria. Entremig, molta llibertat en l'ús de recursos que els alumnes tinguin a bé de desplegar però, això sí, aconduïda pel docent que hauria de vetllar tutorialment per la solvència intel·lectual de cada proposta. Dit altrament: l'itinerari hauria d'imaginar-se com un treball intel·lectual (per descomptat rigorós) que anés sempre supeditat a la satisfacció d'expectatives personals dels alumnes sobre aquelles qüestions deontològiques que inexorablement els incumbeixen. Comptant amb aquest factor motivacional podria dir-se que un treball sobre competències ètiques a partir del ficcionalisme hauria de ser una bona experiència personal i, per què no?, ambiciosa, per més que la seva naturalesa sigui la que correspon a un rigorós treball intel·lectual. L'una cosa no en qüestiona l'altra; i, ambdues, poden convergir en una bona experiència personal i de qualitat docent.

Sens dubte que l'aparellament de goig estètic (la font literària) i la reflexió (entorn de competències ètiques) ho hauria de facilitar molt. No pretenem dimensionar o expansionar exageradament els arguments, és clar, però potser no és sobrer de recordar que quan Homer s'inventà la literatura, amb la hipòstasi del relat i amb el seu gust pel relat, i quan Plató ens oferí el primer exemple grandios de manera abstracta de pensar la realitat, ambdues coses convergien almenys en un punt: eren accessos diferents, però no incompatibles, de pensar la realitat. Plató mateix ho acredità en manta llocs dels seus diàlegs en què manté un accés reflexiu obert a la poesia, singularment homèrica, que

estimava amb profunditat; a banda d'expressar-se també en moltíssimes ocasions amb motlles simplement «narratològics» i literaris. «Narratològics», i no simplement «narratius», perquè Plató elabora subrepticiament una teoria del discurs narratiu a propòsit dels seus mites... Quelcom que a la seva manera ja anticipava el ficcionalisme posterior. A l'origen del ficcionalisme (concebut aquí sobretot procedimentalment com la capacitat d'expressar adequadament idees filosòfiques a través de la literatura) hi ha, doncs, el convenciment respecte la fecunditat de tal aliatge o convergència. Els narrataris de l'època homèrica dubtosament se'n podien adonar, d'això; tanmateix, els alumnes universitaris, com a narrataris actuals del relat literari (i el discurs d'idees que el pot acompanyar), en poden ser perfectament conscients i poden explotar a fons aquesta fecunditat. És aquesta exactament l'eina que la comunicació proposa. Un itinerari intel·lectual que fusioni la reflexió de competències ètiques i la font literària és una concreció senzilla, però didàcticament útil, d'aquesta noció filosòfica i, a la vegada, didàctica, que és el ficcionalisme *ad usum paedagogico*, per dir-ho d'una manera molt sintètica.

El model formal d'aquest tipus de treball fóra el d'un mapa conceptual que dibuixés una constel·lació de punts de vista i recursos argumentatius ben travats, combinat amb una fletxa que el traspassi; una fletxa que expressa la idea que tota reflexió ha d'estar conscientment orientada a un objectiu que li doni sentit si no es vol caure en la pura banalitat d'especulacions que no conclouen res (o bé conclouen quelcom però sense que això sigui fruit d'un camí argumentatiu racionalment acceptable, cosa malauradament habitual de molts artefactes anomenats intel·lectuals). El món futur no els reclamarà especulacions més o menys fantasioses sinó arguments per allò que defensin o per les decisions que prenguin. Un itinerari, doncs, és una concreció acadèmica possible, i el dibuix, d'aquest plantejament.

6. MODALITAT DE PRESENTACIÓ

Comunicació oral

7. DESENVOLUPAMENT

a) Objectius

Es proposen tres objectius, cadascun dels quals incideix i, modestament, pretén fer una aportació, a tres nivells diferents: a la institució universitària (objectiu 1), als docents (objectiu 2) i als estudiants (objectiu 3):

1. Articular el panorama de les competències ètiques de les assignatures de tots els graus de les facultats de la UB. En rigor, aquest panorama no pot ser elaborat pels alumnes d'aquesta proposta docent. Per això, el Grup REFIL donarà a conèixer oportunament la seva proposta de competències ètiques transversals amb la finalitat, entre d'altres, de complementar la proposta docent que aquí es presenta. Tanmateix, la proposta docent que presenta aquesta comunicació té vida autònoma com a instrument pedagògic al marge de com quedi definit el mapa final de competències ètiques transversals.

2. Generar una proposta docent concreta i ajustada que permeti treballar transversalment les competències ètiques a les matèries en què, per la naturalesa dels seus continguts, apareguin aquestes competències o bé les problemàtiques que hi estiguin vinculades; i, singularment, una proposta que permeti treballar-les també a les matèries de deontologia de cada Facultat. Aquesta proposta docent és precisament la que presenta aquesta comunicació entorn del ficcionalisme.

i 3. Proporcionar als docents un instrument pedagògic d'anàlisi textual fonamentat en el ficcionalisme literari que almenys afavoreixi aquests dos aspectes: (1) la potenciació de les habilitats cognitives relacionades amb la comprensió de caire més hermenèutic (amb independència del model argumentatiu que es prefereixi prioritzar, tal com s'ha esmentat més amunt); i (2) l'adquisició d'una noció més elaborada i integrada entre l'exercici professional i les problemàtiques ètiques i deontològiques. Una proposta docent d'aquesta mena pràctica, com la descrita en aquesta comunicació, permet que l'alumne relacioni significativament la praxi professional (la professió com a punt d'arribada on es dirigeix la seva formació universitària), la dimensió ètica i deontològica (els continguts que explícitament són analitzats en cada proposta didàctica) i la dimensió estètica (la metodologia requereix d'obres literàries de qualitat i temàticament ajustades al propòsit docent).

b) Descripció del treball

La proposta docent se centra, doncs, en com assolir o, almenys, treballar reflexivament, les competències ètiques en els alumnes amb l'ús de la literatura. La formulació teòrica moderna d'aquesta doctrina és deguda sobretot a Vaihinger, però en realitat ja estava completament continguda implícitament (o potser no tant implícitament) a la *Poètica* d'Aristòtil quan assevera que la tragèdia és una mimesi moral de l'acció humana. Segons aquest punt de vista el ficcionalisme és la doctrina que reconeix a la ficció una funció positiva pel que fa a l'expressió de judicis correctes sobre la realitat». Un instrument vàlid, doncs, per a la plasmació de les idees ètiques. La història de la literatura universal, *de facto*, ha avalat contumaçment, obstinadament, aquesta intuïció.

Al marge de l'aportació de Vaihinger, considerada només des del punt de l'aplicació literària, es pretén donar cos a aquesta idea d'una manera articulada i pràctica (i amb tanta llibertat com ens sembli oportuna), fins el punt de convertir-la en una «estratègia docent estructurada i ben fonamentada», i centrada en l'ètica i la deontologia. Exemples d'ús de la literatura per a l'expressió d'idees n'hi ha hagut sempre; i igualment molts literats, sense considerar-se filòsofs en el sentit estricte del mot o simplement pensadors, han formulat preciosos continguts de valor filosòfic i moral, que la docència de l'ètica i la deontologia faria bé de tenir en compte.

Arribats aquí la proposta docent contempla la possibilitat d'anar a fons amb un sol autor que s'ajusti a les necessitats temàtiques de la programació o bé un tipus de treball més miscel·lani amb diversitat de textos. En cap cas, però, no es tractaria de fer uns treballs monogràfics sobre uns autors concrets (cosa a totes llums inconvenient en les facultats que no fossin humanístiques), sinó d'aprofitar-los com a punt de partença concret per argumentar a favor del ficcionalisme i la manera de dur-lo a la pràctica articuladament i eficaçment, pel cantó de l'anàlisi filosòfica ètica. Preferentment valdria la pena treballar cooperativament les propostes dissenyant itineraris intel·lectuals tal com aquests han sigut definits més amunt.

Finalment s'ha de tenir en compte que aquesta proposta docent no pretén en absolut d'establir una mena de selecció de textos literaris o d'autors que simplement siguin adequats per a treballar conceptes morals a l'aula. En realitat només es tracta d'aconseguir l'aplicació pràctica del ficcionalisme però amb una finalitat didàctica; una

aplicació que resulti viable, com a instrument d'anàlisi, a d'altres docents (de l'ètica i la deontologia, sobretot) i a l'alumnat, un cop aquest hagués fet l'aprenentatge de la virtualitat reflexiva de l'instrument i hagués adquirit l'habilitat d'utilitzar-lo.

8. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ADAMSON, J. *et alii*, Against Tidiness: Literature and/versus Moral Philosophy; in *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory*; Cambridge, CUP, 1998, p. 84-110.

ARISTÒTIL, *Retòrica, Poètica*; Barcelona, Edicions 62, 1998

DLER, H. & GROSS, S., Adjusting the Frame: Comments on Cognitivism and Literatura; *Poetics Today*, 23 (2002), p. 195-220

ANTONACCIO, M., The Consolations of Literature; *The Journal of Religion*, 80 (2000) 4, p. 615-644

ATTRITGE., Innovation, Literature: Reading the Other; *Publications of the Modern Language Association of America*, 114 (1999) 1, p. 20-31

BERHOFF, W., *Literature and the Continuances of Virtue*; Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1986

BLUM, L., Moral Perception and Particularity; *Ethics*, 1001 (1991) 4, p. 701-725

BRANDT, R. B., Moral Theory and Moral Education; *The Journal of Philosophy*, 85 (1988) 10, p. 566-568

BRUNET, G., *Ética y narración*; México, Edere, 2003

BUELL, L., In Pursuit of Ethics; *Publications of the Modern Language Association of America*, 114 (1999) 1, p. 7-19

BUXARRAIS, M. R., Por una ética de la compasión en educación; *Teoría de la Educación*, 18 (2006), p. 201-207

CAIN, A., Books and Becoming Good: Demonstrating Aristotle's Theory of Moral Development in the Act of Reading; *Journal of Moral Education*, 42 (2005) 2, p. 171-184

CAVELL, S., Disowning Knowledge: In *Six Plays of Shakespeare*, 1987

CARROLL, N., Art, Narrative and Moral Understanding; in J. LEVINSON (ed.), *Aesthetic and Ethics: Essays at he Intersection*; New Cork, Cambridge University Press, 1998, p. 126-160

- CARROL, N., Art and Ethical Criticism: An Overview of Recent Directions of Research; *Ethics*, 110 (2000) 2, p. 350-387
- CARROLL, N., The Wheel of Virtue: Literature and Moral Knowledge; *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*; 60 (2002) 1, p. 3-26
- CLAUSEN, C., *The Moral Imagination: Essays on Literature and Ethics*; Iowa, University of Iowa Press, 1986
- COLLES, R., *The Call of Stories: Teaching and the Moral Imagination*; Boston, Houghton Mifflin Company, 1989
- CUNNINGHAM, A., *The Heart of what Matters: The Role of Literature in Moral Philosophy*; Berkeley and Los Angeles, California University Press, 2001
- CURRIE, G., Realism of Character and the Value of Fiction; in J. LEVINSON (ed.), *Aesthetic and Ethics: Essays at the Intersection*; New York, Cambridge University Press, 1998, p. 161-181
- DEMARCO, D., *The Heart of Virtue*; San Francisco, Ignatius Press, 1996
- DEPAUL, R. M., Argument and Perception: The Role of Literature in Moral Inquiry; *The Journal of Philosophy*, 85 (1988) 10, p. 552-565
- DIAMOND, C., Martha Nussbaum and the Need for Novels; in *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory*; Cambridge, CUP, 1998, p. 39-64
- DUSKA, R., Literature and Moral Education; in *Vice and Virtue in Everyday Life*; ed. By Ch. Sommers and F. Sommers, Orlando, Hartcourt Brace and Co., 1985, 3^a ed., p. 629-642
- EAGLESTONE, R., ESKIN, M., On Literature and Ethics; *Poetics Today* 25 (2004), p. 573-594
- EDMONSON III, H. T., (ed.), *The Moral of the Story: Literature and Public Ethics*; Lanham, Lexington Books, 2000
- ESKIN, M., Introduction: The Double "Turn" to Ethics and Literature?; *Poetics Today* 25 (2004), p. 557-572
- FARAHEUS, A., Introduction; in A. FARAHEUS & A. JONSON (ed.), *Textual Ethos Studies-or Locating Ethics*; Amsterdam & New Cork, Rodopi, 2005
- GRASSIAN, V., *Moral Reasoning*; Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1981
- GEYER-RYAN, H., *Fables of Desire: Studies in the Ethics of Art and Gender*; Cambridge Polity, 1994
- HAFIELD, A. & WOODS, T. (ed.), *The Ethics in Literature*; London, MacMillan, 1999

- HAINS, S., Deepening the Self: The Language of Ethics and the Language of Literature; in *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory*; Cambridge, CUP, 1998, p. 21-38
- HAKERMULDER, J., *The Moral Laboratory: Experiments Examining the Effects of Reading Literature on Social Perception and Moral Self-concepts*; Amsterdam/Philadelphia, J. Benjamins, 2000
- HARPHAM, G. G., *Shadows of Ethics: Criticism and the Just Society*; Durham and London, Duke University Press, 1999
- JAFEE, H. B., Literature and the Formation of Character; *The Modern Schoolman*, 24 (1947), p. 158-169
- JAMESON, F., *The Political Unconscious*; Ithaca, Cornell University Press, 1981
- JHONS, E., Reading Fiction and Conceptual Knowledge: Philosophical Thought in Literary Context; *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*; 56 (1998) 1, p. 331-348
- JOHNSON, M., *Moral Imagination*; Chicago and London, The University of Chicago Press, 1993
- KRONIK, F. G., The Ancient Quarrel Revisited: Literary Theory and the Return to Ethics; *Philosophy and Literature*, 30 (2006) 2, p. 436-449
- LAMARQUE, P. & HAUGOM, S., *Truth, Fiction, and Literature: A Philosophical Perspective*; Oxford, Clarendon Press, 1994
- LEVINSON, J. (ed.), *Aesthetics & Ethics: Essays in the Intersection*; New York, CUP, 1998
- LEWIS, D., Fiction in the Service of Truth; *Philosophical Papers*, New York/Oxford, OUP, 1983. Vol. I
- LÓPEZ DE LA VIEJA, M. T., *Ética y Literatura*; Madrid, Tecnos, 1996
- LÓPEZ DE LA VIEJA, M. T., Argumentos densos; *Enrahonar*, 30 (1999), p. 45-55
- LÓPEZ QUINTÁS, A., *La formación por el arte y la literatura*; Madrid, Rialp, 1993
- MARTIN, B. A. & FALQUINA, S. M., *The Ethics of Fiction*; Cambridge, Cambridge Scholars Press, 2007
- MASSEY, I., *Find you a Virtue: Ethics and Desire in Literature*; Fairfax, Virginia, The George Mason University Press, 1987
- MCKORMICK, P., Moral Knowledge and Fiction; *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 41 (1983) 4, p. 399-410
- MCGINN, C., *Ethics, Evil and Literature*; Oxford, Clarendon Press, 1997

- MÈLICH, J. C., La sabiduría de lo incierto: Sobre ética y educación desde un punto de vista literario; *Educator*, 3 (2003) 1, p. 33-45
- MENDENSON-MAOZ, A., Ethics and Literature; *Philosophia*; 35 (2007), p. 111-116
- MENDENSON-MAOZ, A., *New Vocabulary of Attention: Representation of Moral Problems in Literature-An Aesthetic Perspective*; in B. A. MARTIN & S. M. FALQUINA, *The Ethics of Fiction*; Cambridge, Scholars Press, 2007
- MERRILL, R. (ed.), *Ethics/Aesthetics*; Washington, Maisonneuve Press, 1988
- MURDOCH, I., *Existentialism and Mystics*; London, Penguin Books, 1997
- NASH, C., Slaughtering the Subject: Literature's assault Narrative; in C. NASH, *Narrative in Culture*; London, Routledge, 1994
- NELSON, J. (ed.), *Stories and Their Limits*; London, Routledge, 1997
- NEWTON, A. Z., *Narrative Ethics*; Cambridge, Harvard University Press, 1995
- NUSSBAUM, M., *Cultivating Humanity*; Harvard, Harvard University Press, 1997
- NUSSBAUM, M. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*; Cambridge, CUP, 2003
- PALMER, F., *Literature and Moral Understanding*; Oxford, Clarendon Press, 1992
- PALMER, F., *The Moral Life: An Introductory Reader in Ethics and Literature*; Oxford, OUP, 1999
- PARKER, D., *Ethics, Theory and the Novel*; Cambridge, CUP, 1994
- PEREDA, C., Usos morales de la Literatura; *Lógos*, 21 (1993) 62, p. 39-55
- POJMAN, L. P., *The Moral Life: An Introductory Reader in Ethics and Literature*; New Cork and Oxford, OUP, 2004
- PRICE, M., *Forms of Life: Character and Moral Imagination in The Novel*; New Haven and London, Yale University Press, 1983
- RAPHAEL, D. D., Can Literature be Moral Philosophy?; *New Literary History*, 15 (1983) 1, p. 1-12
- RICOEUR, Paul, *Temps et récit*; Paris, Éditions du Seuil, 1983-85
- SAID, E. W., Molestation and Authority in Narrative Fiction; in J. H. MILLAR (ed.), *Aspects of Narrative*; New York, Columbia University Press, 1971
- SIEBERS, T., *Moral and Stories*; New York, Columbia University Press, 1992
- SINGER, P. & SINGER, R. (ed.), *The Moral of the Story*; Blackwell, 2005
- SPIPKA, M. & MCCRAKEN-FLESHER, C. (ed.), *Why the Novel Matters*; Indianápolis, Indiana University Press, 1990

WALTON, L., Morals in Fiction and Fictional Morality; *The Aristotelian Society*, Suppl. Vol., 1994, p. 27-50

WIHL, G. & DAVID, W. (ed.), *Literature and Ethics*; Kingston, MacGill University Press, 1988